

1. A piacgazdaságra történő áttérés periódusában különösen nagy szerepet játszó csődjogi szabályozás történetének áttekintésénél az *actio Pauliana* római jogban kialakult intézménye kiemelkedő fontosságú. Ennek nem mond ellent az, hogy a francia Code civil csupán egy szakaszban (art. 1167: „Ils (ti. a hitelezők H. G.) peuvent aussi, en leur nom personnel, attaquer les actes faits par leur débiteur en fraude de leurs droits.”) szabályozza az *actio Pauliana*-t. A Code civil szerkesztői valójában — gondolunk itt elsősorban Jean-Etienne-Marie Portalisra — inkább csak az ebben a keresetben kifejeződésre jutó általános elvet rögzítik, és ezért eltekintenek a részletes szabályozástól. Említést érdemel — ne feledjük, hogy a „Szövegértelmező Iskola” (École de l’Exégèse) korában vagyunk —, hogy a Code civil értelmezői, így például a neves civilista Troplong és Demolombe, a római jogi szabályozásra az egyes forráshelyek idézésével és részletes elemzésével interpretálják az 1167. szakaszt. Az *action paulienne* a francia magánjog „bevett” intézményévé vált, a Code civilből kétségtelenül hiányzó részletes szabályozás ellenére.

Az *action paulienne* vonatkozásában fontos a francia jogi doktrína elemzése is. Utalni lehet ebben a vonatkozásban Georges Ripert (1880—1958) híres, több kiadást és utánnyomást megért „La règle morale dans les obligations civiles” című művére. A kiváló francia civilista¹ számára éppen az *action paulienne* a jog és az erkölcs között fennálló szoros kapcsolat (egyik) példája. („L’action paulienne suffirait à démontrer que l’obligation ne crée pas seulement un rapport entre deux patrimoines, mais qu’elle est un véritable lien entre deux personnes dont l’une est désormais tenue vis-à-vis de l’autre part le devoir, moral (kiem. H. G.) tout autant que juridique, d’acquitter sa dette”).

Az *action paulienne* jelentőségén nem változtat az a tény, hogy a francia bírói gyakorlatban viszonylag ritkán lehet az 1167. szakaszra való hivatkozással találkozni, aminek oka döntően a bizonyítási nehézségekben keresendő. Erre a tényre utal — többek között — Planiol—Ripert szerzőpár „Traité élémentaire de droit civil” című, ma is gyakran hivatkozott, alapvető jelentőségű műve.

Az *actio Pauliana* jogintézménye nemcsak a római jogi hagyományokat más jogintézmények szabályozása körében is követő francia Code civil 1167. szakaszában él tovább. Néhány későbbi magánjogi kodifikáció (így például az 1946. évi görög Polgári Törvénykönyv) is tartalmaz az *actio Pauliana* hagyományára épülő szabályozást. Más országok (például Svájc és Olaszország) joga önálló csődjogi törvényben szabályozza ezt a jogintézményt. Említést érdemel, hogy a formálódó egységes európai jog területén jelenleg az 1990-ben elfogadott egyezmény, a *European Convention on Certain International Aspects of Bankruptcy*-ben is kimutatható az *actio Pauliana* hatása.

2. Az *action paulienne* a luxembourgi Európai Közösségek Bírósága gyakorlatában is élő jogintézmény és vitathatatlan „pillére” az egységesülő tendenciát mutató közösségi jognak, illetve ún. európai jognak. Az *actio Pauliana* európai és tengerentúli országok jogában való „receptiójának” ténye jól ismert.

A fentebb már említett, az 1946 februárjában hatályba lépő görög Polgári Törvénykönyv, a francia Code civiltől eltérően részletesen, nyolc szakaszban szabályozza az *actio Pauliana*-t. A görög Polgári Törvénykönyvnek a hitelezők irányában mutatkozó rosszhiszemű (fraudolózus) adósi magatartást szankcionáló rendelkezései konkrét formában tükrözik a római jog illetve római-bizánci jogi hagyomány hatását.

3. A német jogi irodalomban is többen foglalkoznak az *actio Pauliana* kérdésével, igaz, elsősorban a XIX. század első felében. Említést érdemel például Franke „Über die Zulässigkeit der actio Pauliana bei Zahlungen, Pfandbestellung, Hingabe an Zahlungsstatt (Archiv für die civilistische Praxis, 1833.) című munkája. Utalni kívánunk arra, hogy az olasz (itt elsősorban Mario Stolfi nevét kell megemlíteni) és a spanyol jogirodalomban (doktrínában) is megkülönböztetett figyelem tárgya az *actio Pauliana*.

Az *actio Pauliana*-ra épülő csődjogi szabályozásról általánosságban megállapítható, hogy az döntően hitelező-orientált. Ez a jellegzetesség azonban nem zárja ki az adósvédelem és az adós vállalkozásának „megmentésére” utaló elemek elfogadását. Különösen jellemző ez a több jogszabályban is szabályozott osztrák csődjogra (az 1914-ben császári rendelet formájában kihirdetett illetve elfogadott Konkursordnung és Ausgleichsordnung, melyeket többször is módosítottak, az 1993-ból származó Bankwesengesetz és a biztosító társaságokkal kapcsolatos Versicherungsaufsichtsgesetz [VAG]).

A római jogi szabályozás éppen az eljárásjogi és az anyagi jogi megközelítés harmonizálásának vonatkozásában lehet példaértékű, paradigmátikus jelentőségű. Ma is aktuális a római jogban ismert *cessio bonorum extra ius*, az adós vagyonának peres eljárás nélkül a hitelező, hitelezők javára történő átengedése. A nagy valószínűséggel eredetileg bírő közreműködését nem feltételező, csupán az adós és a hitelező közötti formátlan megállapodáson (pactumon) alapuló vagyonátengedés az eljárás gyorsítását szolgálta. A megállapodást egyedül a praetor szankcionálta. Csupán jóval később, a Kr. u. IV. század végén, Nagy Theodosius császár uralkodásának idején (380-395) válik szükségessé a bírói közreműködés.

4. Megkülönböztetett figyelmet érdemel nézetünk szerint a svájci jog csődjoggal kapcsolatos szabályozása is, annak ellenére, hogy különösen a kantonális, azaz az egyes kantonok szintjén történő szabályozás sajátosságaira (is)

¹ Georges Ripert civilisztikai munkásságáról jó áttekintést ad Rovast. Ld.: A. ROVAST: *L’œuvre civiliste de Georges Ripert*. Revue trimestrielle de droit civil 1959. 1skk.o.

tekintettel, nem könnyű feladat ennek áttekintése. Igen tanulságos lehet az 1892. január 1-jén hatályba lépett Bundesgesetz über Schuldbetreibung und Konkurs. Vonatkozik ez egyrészt az említett szövetségi törvény (Bundesgesetz) keletkezésének körülményeire, másrészt e törvény szinte folytonosnak tekinthető változtatására, módosítására.

A Ruchonnet által kidolgozott szövetségi törvény — hasonlóan az 1883-ban hatályba lépett svájci kötelmi jogi törvényhez és az 1912-ben hatályba lépett svájci polgári törvénykönyvhöz — a francia, az osztrák és a német jogi hagyományok egyfajta „ötvözetének” tekinthető. Erre tekintettel e szövetségi törvény részletesebb vizsgálata már önmagában véve jogösszehasonlítás, illetve a jogösszehasonlító módszer konkrét alkalmazásának tekinthető.

5. A tengeri kereskedelem jelentősége kétségtelenül kiemelkedő a csődjogi szabályozás körében. Gondolunk itt a Hanza-város, Hamburg úttörő szerepére a „gemeines deutsches Konkursrecht” átfogó megreformálása területén. Jelentőségére tekintettel nézetünk szerint a „hanseatisches Konkursrecht” részletesebb és átfogó elemzés tárgyát képezhetné. Ma is vitatott az, hogy a német csődjog a Hanza-városok eredeti alkotása-e, vagy pedig inkább az észak-itáliai városok jogában gyökerezik. Tény viszont az, hogy az egyes németországi városok csődjoga (Konkurs- vagy Fallitenordnung) a XVII. századdal kezdődően egységesülő tendenciát mutat, amiben a német „közönséges jog”, a *gemeines Recht* játszik döntő szerepet. Ugyanez vonatkozik általában véve a csődjog kérdésére, pontosabban szabályozására a középkorban.

Igen szemléletes és a tényleges helyzetet tükröző Salgado de Samoza először Antwerpenben publikált (1653), több kiadást is megért *Labyrinthus creditorum concurrentium* munkájának címe (*Labyrinthus*), amely a csődjogban való eligazodás nehézségeire utal. Néhány évtizeddel korábban, az Anconából származó, jogi tanulmányait Bolognában folytató ismert kereskedelmi jogász, Benvenuto Stracca (1509-1578) hangsúlyozza az egyes itáliai városok csődjogában mutatkozó jelentős eltéréseket a *Tractatus de mercatore seu mercatura* című, 1553-ban megjelent, számos kiadást megért munkájában. Elsősorban Stracca közvetítésével rendelkeznek Genova 1588—1589-ben elfogadott statútumai olyan módon, hogy a vevő egészen addig nem szerez az eladó által átruházott dolgokon tulajdont, amíg a vételár (pretium) kifizetésre nem kerül. A genovai statútumok hatnak az angol *right of stoppage in transitu* doktrínájára, amely kimutatható valamennyi angol *Bankruptcy Act*-ban.

A tulajdonjog fenntartása, a *pactum reservati dominii* hatékony eszköze a hitelezővédelemnek, ami számos csődjogi szabályozásban, így például az 1781-ben elfogadott osztrák „josefinische Konkursordnung”-ban és az 1793-as porosz *Allgemeine Gerichtsordnung*-ban egyaránt megtalálható. A tulajdonjog fenntartása (*clause de réserve de propriété*) az újabb törvényhozásban is kimutatható. Jó példa erre a Franciaországban 1980. május 12-én elfogadott törvény. A jogösszehasonlítást a csődjog területén nagymértékben könnyíti a történetileg kimutatható recepció ténye. A tulajdonfenntartás intézményét — az ún. *Verfolgungsrecht* formájában — az 1999. január 1-jén hatályon kívül helyezett korábbi, 1898-ban elfogadott német *Konkursordnung* 44. §-a az 1807-ben elfogadott francia, majd a következő évben hatályba lépett *Code de commerce* 576. szakaszából vette át. A francia Kereskedelmi Törvénykönyv e szakasza viszont 1690 óta létező *right of stoppage in transitu* átvétele, mely jogi konstrukció ma ismert az angol jogban (például az 1979-ben elfogadott *Sale of Goods Act*-ben (*stoppage in transit*)). A *right of stoppage in transitu*-t ismeri a vállalatok csődjogeljárást szabályozó, 1985. január 25-én elfogadott francia törvény 118. szakasza is. Sajnos mindmáig nem áll rendelkezésünkre olyan monográfia — ez a jogtörténettudomány, pontosabban a jogtörténészek „adóssága” —, amelynek szerzője átfogó képet rajzolna a csődjog alakulásának, fejlődésének különböző útjairól. Egy ilyen munka nyilvánvalóan csakis nemzetközi összefogás, koordinált kutatás eredménye lehet.

Sokat hangoztatjuk a *ius commune Europaeum*-ot, illetve annak feltételezett vagy valós létezését. Ez a megalkotandó *ius commune Europaeum* lehetőségére illetve szükségességére tekintettel kétségtelenül indokolt is. Sajnálatos módon éppen a csődjog térrénumán hiányzik egy olyan munka, melynek szerzője a különböző utakat, fejlődési tendenciákat tekintén át európai relációban, figyelemmel a kontinens különböző államainak és a common law országainak megfelelő szabályozására.

Ebből szinte egyenesen következik az, hogy nem kap nézetünk szerint kellő figyelmet európai relációban az Amerikai Egyesült Államok két részre és tizenhárom fejezetre tagolódó Bankruptcy Code-ja sem, amely nem tesz különbséget a társaságokra (*companies*) és a magánszemélyekre vonatkozó szabályozás között.

6. A megfelelő történeti elemzés kétségtelen hiánya nem könnyíti meg a csődjog, vagy legalábbis a csődjogi szabályozás egy részének harmonizálását, közelítését (*approximation*) vagy éppen egységesítését (*unification*). A csődjogi szabályozás egységesítésének vagy legalábbis harmonizálásának szükségességére a nemzetközi szakirodalomban elsősorban Bogdan, Hans Hanisch és Flessner utalnak. Az Európai Gazdasági Közösségek keretében már 1960-nal kezdődően voltak kísérletek egy, a csődjogot szabályozó egyezmény elfogadására. Ez az egyezménytervezet ugyanakkor számos kritika forrása. Feltétlenül említést érdemel az Európai Tanács (*European Council*) 1990-ből származó, a csődjog területén a nemzetközi kooperációt előmozdítani hivatott *European Convention on Certain International Aspects of Bankruptcy*, franciául: *Convention Européenne sur Certains Aspects Internationaux de la Faillite*. Ugyancsak átfogó elemzést igényelne a csődjogi szabályozásnál az ugyanebből az évből származó német *Referentenentwurf zum Internationalen Insolvenzrecht*. Ezeknek az egyezményeknek illetve egyezménytervezeteknek kiemelkedő érdeme az, hogy számot vetnek az egyes országok jogi hagyományaival és közigazgatási stílusával.

A csődjog összehasonlító — ezúttal már nem a történeti igényű vizsgálatról van szó — jellegű elemzésénél nézetünk szerint az olasz szakirodalom illetve az olasz Legge fallimentare kommentárja kiemelkedő szerephez juthat. Gondolunk például Maffei Alberti ma is nagy tekintélynek örvendő csődjogi kommentárjára (*Commentario breve alla legge fallimentare*, Padova, 1986. 2. kiadás).

7. Ma már kétségtelenül jogtörténet, bár nézetünk szerint éppen a magyar csődjog szempontjából nem érdektelen a (még) létező Német Demokratikus Köztársaság néhány hónappal a Németországi Szövetségi Köztársasággal való egyesülése előtt, 1990. június 6-án hatályba lépett *Gesamtvollstreckungsverordnung*-ja. A *Gesamtvollstreckungsverordnung* viszonylag rövid időn át tartó hatályosulása, alkalmazása ellenére figyelemre tarthat számot a „közjogi” szabályozásról a magánjogi szabályozásra áttérő csődjog sajátosságainak elemzése szempontjából. Ez a ma már szinte kuriózumszámba menő, azonban jogi és közgazdasági-politikai vonatkozásban kétségtelenül hasznos információk forrásául szolgáló rendelet még ma is figyelmet érdemel. Ezt a tényt a német *Insolvenzrecht* specialistái ma is hangsúlyozzák.

8. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy európai relációban is általános jelenség a csődjogi szabályozás erős motiváltsága a gazdaságpolitika által. Különösen jellemző ez Franciaországra, ahol különben ez a jelenség számos polémia forrása. Feltétlenül érdemes a francia szanalási eljárást a némettel összevetni, miként ezt az újabb, pontosabban relatíve újabb szakirodalomban Zierau teszi („Die Stellung der Gläubiger im französischen Sanierungsverfahren im Hinblick auf die Entwicklung des deutschen Insolvenzrechts.” Disszertáció, Frankfurt am Main, 1990.). Említést érdemel az olasz jog viszonylatában az ún. *amministrazione straordinaria* (rendkívüli közigazgatási eljárás), melynek szembeötlő közjogi természete.

Figyelmet érdemel az 1986-ban elfogadott angol *Insolvency Act*, amely a társaságok (*companies*) és a magánszemélyek fizetéseképtelenségét és felszámolását egyaránt szabályozza. Az *Insolvency Act* a társaságok vonatkozásában bevezeti az *administration order* intézményét, ami a reorganizációs eljárást jelenti, és szabályozza — erősen megújított formában — az adósságrendezési eljárás két változatát is (*company voluntary arrangements*). Az *Insolvency Act* a természetes személyek vonatkozásában hatályon kívül helyezi az *act of bankruptcy* intézményét és lehetővé teszi az automatikus mentesítést.

A nemzetközi csődjog kialakítása döntően az ítélkezési (bíróági) gyakorlat és az elmélet (doktrína) feladata. Az utóbbi vonatkozásában elengedhetetlenül szükséges a történeti tapasztalatok felhasználása, értékelő szintézise.

9. Nézetünk szerint a piacgazdaság viszonyai között — német terminus *technicust* használva — az „Insolvenzrecht” döntő feladata, hogy megszabja azt, hogy mikor és milyen konkrét módon illetve formában kell egy csődbejuttatott vállalkozásnak a piacból kiválnia, illetőleg, hogy eldöntse azt — a hitelezők érdekeit megfelelő módon szem előtt tartva, hogy a vállalkozásnak meg kell-e szüntetnie tevékenységét. A találón „Konkurs des Konkurses”-nek nevezett jelenség azonban nem csak a magyar jogrendszerre korlátozódik, miáltal a jogösszehasonlítás szerepe evidens. Kétségtelen továbbá az is, hogy a jog, s nem pedig a politika eszközeivel kell a megfelelő megoldást egy átfogó jellegű szabályozás keretei között megtalálni.

10. A fenti, korántsem teljes történeti-összehasonlító áttekintés alapján nyilvánvaló az, hogy nem könnyű feladat az ideális, minden tekintetben megfelelő, a gazdasági élet igényeivel adekvát csődjogi szabályozás megalkotása. Kétségtelenül nehéz feladat a harmonizálás, közelítés (*approximation, rapprochement, approssimazione, Rechtsangleichung*) és a jogegységesítés (*unification, unificazione, Rechtsvereinheitlichung*) is ezen a területen az egyes országok viszonylatában. Különösen jól szemlélteti ezeket a nehézségeket az, hogy a Németországi Szövetségi Köztársaság és Ausztria között 1979-ben megkötött csődjogi egyezmény (*Konkursvertrag*) mintegy száz esztendőig tartó előkészítés eredménye, miképpen erre Arnold utal 1987-ben megjelent „*Der deutsch-österreichische Konkursvertrag*” című munkájában.

Irodalom

- A. Menzel: Das Anfechtungsrecht der Gläubiger nach österreichischem Recht, Wien 1886.
E. Thaller: Des faillites en droit comparé I—II. Paris, 1887.
F. Meili: Die geschichtliche Entwicklung des internationalen Konkursrechts. In: Festschrift L. von Bar. Zürich, 1908. 5 skk.o.
A. Skedl: Die Grundlagen des österreichischen Konkursrechts in ihrer historischen Entwicklung. In: Festschrift A. Wach, 1913. III. 227 skk.o.
A. Rocco: Il fallimento. Teoria generale e origine storica, Milano, 1917.
A. Butera: Dell'azione pauliana o revocatoria, Torino, 1934.
M. Stolfi: La liquidazione delle società commerciali. Milano, 1938.
C. d'Avack: La natura giuridica del fallimento, Padova, 1940.
L. Lordi: Il fallimento e le altre procedure concursuali, Napoli, 1946.
P. Picaro: Revocatoria ordinaria e fallimentare, Taranto, 1946.
S. Riesenfeld: The Evolution of Modern Bankruptcy Law 31 Minnesota Law Review 401 (1947)
G. Rossi: Il fallimento nel diritto nordamericano, Padova, 1956.
V. Piano-Mortari: L'azione revocatoria nella giurisprudenza medievale, Milano, 1962.
F. Corsi: La revocatoria ordinaria nel fallimento, Napoli, 1965.
G. Terranova: L'assuttore di concordato fallimentare, Milano, 1976.
J. Ghestin: La fraude paulienne. In: Mélanges dédiés à G. Marty, Toulouse, 1978. 569 skk. o.
W. Henckel: Die Betriebsveräußerung im Konkurs. ZIP 1980.
W. Pakter: The Origins of Bankruptcy in Medieval Canon and Roman Law. In: Proceedings of the Seventh International Congress of Medieval Canon Law. Vatican City, 1988.
G. Ferra: Manuale di diritto fallimentare, Milano, 1989.

- R. Feenstra: Eigentumsvorbehalt und die Regel von Inst. 2,1,41 über das Verhältnis von Kaufpreiszahlung und Eigentumsübertragung. TR 58 (1990)
- W. Pakter: Roman Bankruptcy. In: Die Bedeutung der Wörter Studien zur europäischen Rechtsgeschichte. In: Festschrift für St. Gagnér zum 70. Geburtstag. München, 1991.
- A. Völkl: Insolvenz ohne Vollstreckungsverfahren im klassischen Rom. In: Ars boni et aequi. Festschrift für W. Waldstein, Stuttgart, 1993.
- H. Hanisch: Grenzüberschreitende Insolvenz Drei Lösungsmodelle im Vergleich. In: Festschrift für Hideo Nakamura zum 70. Geburtstag am 2. März 1996. Hrsg von A. Heldrich—Takeyoshi Uchida, Tokyo, 1996.
- M. Obermüller: Insolvenzrecht in der Bankpraxis. Köln, 1997⁵.
- G. Terranova: Lo stato d'insolvenza, Torino, 1997.
- W. Breuer: Das neue Insolvenzrecht. München, 1998.
- A.K. Buth—M. Hermanns: Restrukturierung, Sanierung, Insolvenz. München, 1998.
- M.B. Gutbrod—F. Vogel: Das neue russische Insolvenzgesetz — Ausgewählte Aspekte RIW Heft 1/1999.
- M. Harz—H.-G. Hub—E. Schlarb: Sanierung-Management. Düsseldorf 1999².
- S. Kilgus—M.Y. Setiadarma: Das neue indonesische Insolvenzrecht. RIW Heft 1/1999.
- K. Schmidt—W. Uhlenbruck: Die GmbH in Krise. Sanierung und Insolvenz. Köln, 1999².
- A. Trunk: Das neue russische Insolvenzrecht — Von der Zwischenbilanz zur Totalrevision¹. In: Die Kodifikationen in Rußland. Hrsg. von Fr.-Chr. Schroeder, Berlin, 1999³.
- R. Hänel: Gläubigerautonomie und das Insolvenzplanverfahren. Berlin, 2000.
- J. Teves: Rumänien: Reorganisation, Liquidation und Gläubigerbefriedigung nach dem Insolvenzgesetz. RIW Heft 9/2000.
- S. Smid: Grundzüge des neuen Insolvenzrechts. München, 2000⁴.
- P. Gottwald: Insolvenzrechtshandbuch. München, 2001².
- T. Graeber: Die Praxis der Insolvenzverfahren natürlicher Personen. ZInso 2001.
- H. Haarmeyer—W. Wutzke—K. Försten: Handbuch zur Insolvenzordnung. München, 2001³.
- T. Hallberg—C. Jungmann: Unternehmensinsolvenzen nach schwedischem Recht. RIW Heft 5/2001.
- H.-P. Kirchhof: Zwei Jahre Insolvenzordnung — ein Rückblick. ZInso 2001.
- I. Kroppenberg: Die Insolvenz im klassischen römischen Recht. Tatbestände und Wirkungen außerhalb des Konkursverfahrens. Köln—Weimar—Wien, 2001.
- G. Pape—W. Uhlenbruck: Insolvenzrecht. München, 2001.
- H. Piepenburg: Neustart nach Unternehmensinsolvenz — Erfahrungsaustausch auf europäischer Ebene. ZInso 2001.
- I.L. Aladschov: Die Novellierung des bulgarischen Konkursrechts. Osteuropa Recht 48 (2002).
- W. Ahrens: Rechte und Pflichten ausländischer Insolvenzverwalter im internationalen Insolvenzrecht. Berlin, 2002.
- Bigus: Bankruptcy law, asset substitution problem, and creditor conflicts. International Review of Law and Economics 22 (2002) 109-132.o.
- H. Ehlers—I. Drieling: Unternehmenssanierung nach der Insolvenzordnung. München, 2002².
- S. Meyer: Die Haftung des vorläufigen Insolvenzverwalters. Köln, 2003.
- H. Heidland: Der Bauvertrag in der Insolvenz von Auftraggeber und Auftragnehmer. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage 2003.
- D. Fechner—B. Kober: Praxis der Unternehmenssanierung. 2. neu bearbeitete Auflage 2004.
- E. Happe: Die Rechtsnatur des Insolvenzplans. Köln, 2004.
- Th. Walker: Die GmbH-Stammeinlageforderung in der Insolvenz — unter besonderer Berücksichtigung der Reduzierbarkeit in Insolvenz — und Insolvenzplanverfahren. Köln, 2004.
- K. Wimmer (Hrsg.): Frankfurter Kommentar zur Insolvenzordnung. 4. Auflage 2004.
- Földi A.—Hamza G.: A római jog története és intézményei. 17. átdolg. és bőv. kiadás, Budapest, 2012.